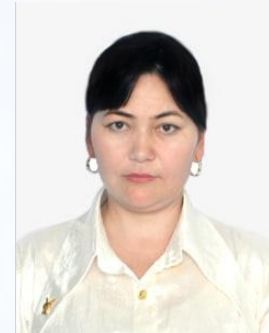

MUHAMMAD SHAYBONIYXON SHE'RIY MEROSI VA UNING LEKSIK TAHLILI

Zebo Bobomurodova,
Xalqaro innovatsion universitet magistranti

THE POETIC HERITAGE OF MUHAMMAD SHAYBANI KHAN AND ITS LEXICAL ANALYSIS

Zebo Bobomurodova,
Master's student of the International Innovative University

ПОЭТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ МУХАММАДА ШАЙБАНИ-ХАНА И ЕГО ЛЕКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Зебо Бобомуродова,
*магистрант Международного инновационного
университета*

E-mail:

zebobobomurodova87@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot Muhammad Shayboniyxon devoni leksik qatlamini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, unda asarning til xususiyatlari, so'z boyligi va badiiy ifoda vositalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari devonda turkiy, arabcha va forscha leksik birliklar uyg'unlashgan murakkab til tizimi mavjud ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, ishqiy, diniy-ma'rifiy va tarixiy mazmundagi so'zlarning qo'llanilishi devonning badiiy va tarixiy ahamiyatini oshirishi aniqlangan. Mazkur ish Shayboniyxon ijodining lingvistik jihatlarini chuqurroq o'rganishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: devon, leksika, mumtoz adabiyot, turkiy til, arabcha leksika, forscha leksika, g'azal, ruboiy, badiiy til, tarixiy manba, matn tahlili.

Abstract. This study is devoted to the lexical analysis of the divan of Muhammad Shaybani Khan. It examines the linguistic features, vocabulary richness, and artistic means of expression in the work. The results show that the divan contains a complex linguistic system combining Turkic, Arabic, and Persian lexical elements. It is also revealed that the use of lexical units related to love, religious-educational, and historical themes enhances both the artistic and historical significance of the divan. The research contributes to a deeper understanding of the linguistic aspects of Shaybani Khan's literary heritage.

Keywords: divan, lexicon, classical literature, Turkic language, Arabic vocabulary, Persian vocabulary, ghazal, rubai, artistic language, historical source, text analysis.

Аннотация. Данное исследование посвящено изучению лексического слоя дивана Мухаммада Шайбани-хана. В работе анализируются языковые особенности произведения, его словарный состав и средства художественной выразительности. Результаты исследования показывают, что в диване используется сложная языковая система, включающая тюркскую, арабскую и персидскую лексику. Также установлено, что употребление слов любовной, религиозно-просветительской и исторической тематики повышает художественную и историческую ценность дивана. Работа способствует более глубокому изучению лингвистических аспектов творчества Шайбани-хана.

Ключевые слова: диван, лексика, классическая литература, тюркский язык, арабская лексика, персидская лексика, газель, рубаи, художественный язык, исторический источник, анализ текста.

KIRISH.

Muhammad Shayboniyxon o‘zbek mumtoz adabiyoti va tarixida ham davlat arbobi, ham ijodkor sifatida muhim o‘rin egallagan murakkab shaxsdir. U nafaqat siyosiy va harbiy maydonda faoliyat yuritgan sarkarda, balki turli taxalluslar bilan ijod qilgan shoir sifatida ham tanilgan. Shayboniyxonning adabiy merosi haqida so‘z borganda, uning she‘riyatga bo‘lgan qiziqishi va ijodiy salohiyati o‘z davrining madaniy muhiti bilan uzviy bog‘liq holda shakllanganini ta‘kidlash lozim. Manbalarda qayd etilishicha, u o‘z she‘rlarida Shayboniyxon, Shohbaxt, Shoyboq, Shoybek, Sheboni, Shohibek kabi taxalluslardan foydalangan holda ijod qilgan va o‘zbek mumtoz adabiyotida kam uchraydigan “devon” egasi sifatida e‘tirof etiladi.

Uning devoni va boshqa adabiy asarlari, xususan, diniy-ma‘rifiy mazmundagi “Bahr ul-hudo” dostoni hamda farzandi Temur Sultonga bag‘ishlangan pand-nasihat ruhida ijod namunalari Shayboniyxonning faqat jangovar shaxs emas, balki keng dunyoqarashga ega ma‘rifatparvar ijodkor ekanini ham ko‘rsatadi. Shu jihatdan uning ijodi o‘z davrining ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayoti bilan chambarchas bog‘liq holda shakllangan murakkab adabiy hodisa sifatida baholanadi. Tadqiqotchilar Shayboniyxon devonini o‘sha davr adabiy jarayonlarini o‘rganishda muhim manba sifatida ko‘rib, undagi she‘rlarning badiiy-estetik qiymati, mavzular rang-barangligi hamda tarixiy voqealar bilan uyg‘unligini alohida qayd etadilar.

Shu bois Muhammad Shayboniyxon ijodi nafaqat tarixiy shaxs sifatidagi faoliyatini, balki uning adabiy va ma‘naviy qiyofasini ham yoritib beruvchi muhim manba hisoblanadi. Uning she‘riyati va devoni orqali o‘sha davrning adabiy muhiti, estetik qarashlari hamda madaniy tafakkuri haqida keng tasavvur hosil qilish mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA ADABIYOTLARNING TAHLILI.

Mazkur tadqiqotda asosiy e‘tibor Shayboniyxon devoni va unga oid manbalarning matnshunoslik, tarixiylik hamda adabiy-estetik jihatdan tahliliga qaratiladi. Shu bilan birga, asarlarning yaratilish davri, ijtimoiy-siyosiy sharoit va muallif shaxsiyatining shakllanish jarayoni ham kompleks yondashuv asosida o‘rganiladi. Metodologik jihatdan qiyosiy-tarixiy usul, matn tahlili, hermenevtik yondashuv hamda adabiy manbashunoslik tamoyillaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu usullar orqali Shayboniyxon she‘riyatining janr xususiyatlari, badiiy obrazlar tizimi va g‘oyaviy mazmuni aniqlanadi, shuningdek, uning ijodi o‘zbek mumtoz adabiyotining umumiy rivojlanish jarayonida qanday o‘rin egallagani ko‘rsatib beriladi.

Adabiyotlar tahlili jarayonida birlamchi manbalar sifatida Shayboniyxon devoni qo‘lyozmalari hamda “Bahr ul-hudo” dostoni kabi asarlar asos qilib olinadi. Ushbu

manbalar orasida Istanbuldagi To‘pqopi saroyi muzeyida saqlanayotgan devon nusxasi alohida ahamiyatga ega. Ikkinchi darajali manbalar sifatida Xurshid Davronning Shayboniyxon ijodiga oid ilmiy-ommabop qarashlari, Muhammad Solihning “Shayboniyнома” asari, shuningdek, A. A. Semenov, V. Vamberi kabi sharqshunoslarning ilmiy izlanishlari muhim o‘rin tutadi. Bundan tashqari, R. Grossit va I. Gasprinskiy kabi olimlarning baholari ham Shayboniyxon shaxsiyati va ijodiga berilgan ilmiy talqinlarni boyitadi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili Shayboniyxonni faqat tarixiy shaxs sifatida emas, balki o‘z davrining adabiy jarayonlarida faol ishtirok etgan ijodkor sifatida ham baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Shayboniyxon ijodi hali ham to‘liq o‘rganilmagan bo‘lib, uning devoni va boshqa asarlarini chuqur matnshunoslik asosida tahlil qilish ilmiy jihatdan dolzarb masala hisoblanadi.

NATIJARLAR.

Tadqiqot natijalari Shayboniyxon devoni leksik qatlamining o‘ziga xos va ko‘p qatlamli ekanini ko‘rsatdi. Tahlil jarayonida devon tilida mumtoz o‘zbek adabiy tili uchun xos bo‘lgan arabcha va forsha leksik birliklar keng qo‘llanganligi, shu bilan birga turkiy so‘z qatlamining ham yetakchi o‘rin tutishi aniqlanadi. Bu holat Shayboniyxon ijodining o‘z davridagi adabiy til an‘analari bilan uyg‘unlashganini va uning til imkoniyatlaridan keng foydalanganini tasdiqlaydi.

Leksik tahlil natijalariga ko‘ra, devonda ishqiy va badiiy mazmundagi she‘rlarda ko‘proq metaforik va tasviriy xarakterdagi so‘zlar ishlatilgan. Xususan, “ko‘z”, “qosh”, “yuz”, “lab”, “dil”, “jon” kabi so‘zlar ramziy ma‘noda keng qo‘llanib, badiiy obraz yaratishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qilgan. Shuningdek, “g‘uncha”, “gul”, “bulbul”, “sayyod” kabi tabiat obrazlari orqali insoniy kechinmalar ifodalanganligi kuzatiladi.

Diniy va ma‘rifiy mazmundagi qismlarda esa arabcha diniy terminologiya – “hudo”, “mehrob”, “sajda”, “duo”, “rahmat” kabi birliklar faol qo‘llangan. Bu esa devon leksikasining semantik jihatdan qatlamlashganini ko‘rsatadi. Forscha leksik birliklar, ayniqsa, badiiy tasvir va she‘riy uslubni kuchaytirishda muhim rol o‘ynagan bo‘lsa, turkiy so‘zlar matnga tabiiylik va milliy ruh bag‘ishlagan.

Shuningdek, tadqiqot natijalari Shayboniyxon devonida tarixiy voqealar va saroy hayoti bilan bog‘liq maxsus leksik birliklar ham mavjud ekanini ko‘rsatdi. Bu birliklar asarning nafaqat badiiy, balki tarixiy manba sifatidagi ahamiyatini ham oshiradi. Umuman olganda, devon leksikasi Shayboniyxon ijodining til jihatdan boy, uslubiy jihatdan rang-barang va adabiy an‘analarga chuqur bog‘langanligini tasdiqlaydi.

MUNOZARA.

Tadqiqot natijalari Shayboniyxon devoni leksik qatlamining boyligi va ko'p qatlamliligini ko'rsatgan bo'lsa-da, bu masala yuzasidan adabiyotshunoslikda turli qarashlar mavjud. Bir guruh tadqiqotchilar devon tilini o'zbek mumtoz adabiy tilining tabiiy davomi sifatida baholab, undagi arabcha va forscha unsurlarni o'sha davr adabiy an'alarining ajralmas qismi deb hisoblaydilar. Ularning fikricha, Shayboniyxon leksikasi davr estetikasi va badiiy uslub talablariga mos ravishda shakllangan bo'lib, bu holat muallifning til imkoniyatlaridan ongli foydalanishini ko'rsatadi.

Boshqa yondashuvga ko'ra esa, devonda arabcha va forscha qatlamning nisbatan ustunligi Shayboniyxon she'riyatining xalqona turkiy ifoda imkoniyatlaridan ma'lum darajada uzoqlashganini ko'rsatadi. Bu qarash tarafdorlari devon tilini saroy adabiy muhiti bilan bog'lab, uning leksik tarkibida elit adabiy uslub kuchli ekanini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, ular turkiy so'z qatlamining ham muhim o'rin tutishini inkor etmaydi, balki uni badiiy matnning milliy asosini saqlab turuvchi omil sifatida baholaydi.

Munozarali jihatlardan yana biri – Shayboniyxon leksikasining badiiy va tarixiy funksiyasi masalasidir. Ayrim olimlar devondagi so'z boyligi asosan estetik vazifani bajaradi, deb hisoblasalar, boshqalar bu birliklar orqali muallif o'z davrining ijtimoiy-siyosiy hayotini ham aks ettirganini ta'kidlaydilar. Ayniqsa, tarixiy voqealar va saroy hayotiga oid leksik birliklar bu asarning faqat badiiy emas, balki tarixiy manba sifatidagi ahamiyatini ham kuchaytiradi. Shu tariqa, Shayboniyxon devoni leksikasi atrofidagi ilmiy munozaralar uning til xususiyatlarini turlicha talqin qilishga olib kelmoqda. Bu esa devonning hali ham chuqur lingvistik va adabiy tahlilga muhtojligini, uning leksik boyligi o'zbek mumtoz adabiyoti tadqiqotlarida dolzarb mavzu bo'lib qolayotganini ko'rsatadi.

XULOSA.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Muhammad Shayboniyxon devoni o'zbek mumtoz adabiyoti tarixida ham badiiy, ham lingvistik jihatdan muhim ahamiyatga ega yozma yodgorliklardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari devon leksikasi ko'p qatlamli bo'lib, unda turkiy, arabcha va forscha so'z qatlamlari uyg'unlashganini ko'rsatdi. Bu holat Shayboniyxon ijodining o'z davridagi adabiy til an'analari bilan chambarchas bog'liq ekanini va muallifning keng til imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalanganini tasdiqlaydi. Devon leksikasida ishqiy, diniy-ma'rifiy, falsafiy va tarixiy mazmundagi so'zlar faol qo'llanilgan bo'lib, ular badiiy obrazlar yaratishda muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. Ayniqsa, ramziy va metaforik birliklarning ko'pligi asarning estetik qiymatini oshirgan. Shu bilan birga,

tarixiy voqealar va saroy hayotiga oid leksik birliklar devonning nafaqat adabiy, balki tarixiy manba sifatidagi ahamiyatini ham mustahkamlaydi. Umuman olganda, Shayboniyxon devoni leksik jihatdan boy, uslubiy jihatdan rang-barang va mazmunan ko‘p qatlamli asar bo‘lib, u o‘zbek mumtoz adabiy tilining rivojlanish jarayonini o‘rganishda muhim ilmiy manba hisoblanadi. Mazkur devonning yanada chuqur lingvistik tahlili uning badiiy va tarixiy qiymatini yanada to‘liqroq ochib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Eraslan, Kemal. Şibânî Han’ın ‘Bahru’l-Hüdâ’ Adlı Eseri. Türk Kültürü Araştırmaları Muharrem Ergin’e Armağan, Yıl: XXVIII/1-2, s.103-177, 1991.
2. Karasoy, Yakup. Şiban Han Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
3. Кораев Ш. Узбек хонликларида адабий кечалар (Мухаммад Шайбонийхон ва шабонийлар даври мисолида). Монография. - Т.: Lesson press, 2022.
4. Кораев Ш. Шайбоний султонлар тазкираси. Илмий рисола. - Карши: Intellekt, 2023.
5. Муртазаева Р. Х. Узбекистон тарихи. - Т.: Янги аср авлоди, 2003.
6. Мухаммад Солих. Шайбонийнома. - Т.: Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриети, 1989.
7. Хасанхожа Нисорий. Музакири ахбоб. - Т.: Абдулла Кодирий номидаги халк мероси нашриети, 1993. - Б. 30.
8. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/maqolalar/munira-sharipova-muhammad-shayboniy-ijodi-xorijda>
9. <https://inscience.uz/index.php/foreignlinguistics/article/download/5671/5607/16501>
10. <https://uzresearchers.com/index.php/ijrs/article/download/895/823/1675>